

KLÂSİK Mİ'RÂCİYYELERDEN FARKLI BİR Mİ'RÂCİYYE : SAİD PAŞA VE Mİ'RÂCİYYESİ

Dr. Kenan ERDOĞAN*

Giriş:

Bu yazımızda klâsik mi'râciyyelerden biraz farklı bir mi'râciyyeye, Said Paşa'nın mi'râciyyesine yer vereceğiz. Ancak mi'râciyye metninden önce Said Paşa'nın hayatı, yetiştiği aile ve kültür çevresi ile mi'râciyye geleneği üzerinde durulduktan ve tahlil edildikten sonra mi'râciyye metni verilecektir.

1. Said Paşa'nın Yetiştirdiği Kültür Ortamı ve Aile Çevresi

Said Paşa, kültür tarihimizde önemli bir yere sahip olan ve çeşitli kültürler ve yolların kavşak noktasında kurulan Diyarbakır'da doğmuştur. Diyarbakır, Osmanlı imparatorluğu'nda imparatorluk *kültür coğrafyası* içinde büyük bir yer tuttuğu gibi Said Paşa'nın yaşadığı yıllarda da hâlâ önemli ve canlı bir kültür ve sanat merkezi olma özelliğini koruyordu.

Said Paşa'nın anne tarafından akrabası olduğu söylenen Hamî hakkındaki (XVIII. Yüzyıl) bir çalışmamızda, istatistikî bir araştırmaya dayanarak, Osmanlı kültür coğrafyası içinde Diyarbakır'ın; İstanbul, Bursa, Edirne (başkent veya eski başkent) ve Konya (şehzade sancağı)'dan sonra 40 şairle beşinci sırada yer aldığı ifade edilmişti¹. Said Paşa'nın yaşadığı bu yüzyılda da (XIX) azalmakla beraber bir taraftan eski kültür ve edebiyatımız canlılığını koruyor, öbür taraftan artık Batı kültür ve medeniyetinden etkilenmeler hissediliyordu. Said Paşa, böyle bir kültür geleneği olan imparatorluğun önemli büyük şehirlerinden birinde doğmuştur ve herkese nasip olmayan birkaç nesil şair ve sanatkâr yetiştirmiş eski bir ailesine mensuptur. Gerek Tezkire-i Şuarâ-yı Amid yazarı Ali Emîrî Efendi, gerekse Said Paşa'nın oğulları Süleyman Nazîf ve Fâik Ali (Ozansoy)'nin bildirdiklerine göre bu

* Celâl Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Kenan Erdoğan, Hâmî-i Amidî, Divanı'nın Bilinmeyen İki Nüshası ve Bir Gazeli, Bir Hammâm Tarihi, Akademik Bakış, 1997, S.2, s.68-73. Şanlıurfa. Yazıda bahsedilen istatistikî araştırma : Doç Dr. Mustafa İsen'in "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatı'na Bakışlar I, Osmanlı Kültür Coğrafyası'na Bakış", Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğleri, İst. 1985, s.149.

aileden geçmiş yüzyıllardan günümüze bir çok şair ve yazar çıkmıştır². Bunları geçmiş çağlardan günümüze sırayla şöylece sayabiliriz:

1-Seyyid Nesîmî. XIV. yüzyılım büyük ve coşkum mutasavvıf şairi. Hurûfîdir. Şeriata uymayan bazı aşırı sözleri yüzünden Halep'te derisi yüzülerek öldürülmüştür. Nazîf'e göre Ali Emîrî'nin dedelerinden Mehmed Emîrî Efendi "üçyüz sekiz sene evvel dünyaya gelmiş bir amm-i ekber (büyük amca)"; Ali Emîrî'ye göre ise, Mehmed Emîrî'nin bu soyu 7. derecede Nesîmî'ye, 27. tabakada da şehidlerin seyyidi Hz. Hüseyin'e ulaşmaktadır. Faik Ali'nin S. Nesîmî'yi dedeleri arasında saydığını Ş. Karakaş ifade etmektedir³.

2-İsmail Fâmî Efendi. Şâir ve kâtip. Kitâb-ı Ferâiz'i üç bin beyit halinde nazma çektiği söylenmektedir. Nazîf'e göre ikiyüz otuz sekiz sene evvel vefat eden (1693) bu şahıs da "amm-i ekber" (en büyük amca)dir⁴.

3-Mehmed Emîrî Efendi. (1626-1725) Hz. Hüseyin ve Nesîmî soyundan zengin bir tacir ve iyi bir şairdir. Valilere musahiblik yapmış, bir divan tertib etmiş fakat kaybolmuştur. A.Emîrî'den başka Sâlim, Safâî ve Râmiz gibi tezkireciler de onun iyi bir şair olduğunu söylemektedirler⁵.

4. Hâmî Efendi. Fâik Ali Ozansoy'a göre⁶ anne tarafından akraba olan Hâmî'nin asıl adı Ahmed'dir. 1679 yılında Diyarbakır'da doğmuş, öğrenimini doğduğu şehirde yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek Muhsinzâde Abdullah Paşa'ya intisap etmiş ve divan kâtipliğinde bulunmuş sonra Köprülüzâde Abdullah Paşa'ya intisap ederek onunla Erzurum ve Van'a gitmiş, Tebriz'in fethine iştirak ederek hâcegân rütbesini ihraz etmiş 1747 yılında Diyarbakır'da vefat etmiştir. Üslûb-ı beyân sahibi iyi bir şair olduğu, kendi yaptırdığı Hâmî Köşkü'nde muasırı şairlerle müşâ'aralarda bulunduğu ve onları etkilediği bildirilmektedir. Divanı vardır⁷.

5. İbrahim Cehdî Efendi. (H.1185-1223) Diyarbakır müftüsü Seyyid Kasım Efendi'nin torunu, Süleyman Efendi'nin oğludur. Said Paşa'nın ise dedesidir.

² Bunlar için bkz. Ali Emîrî, Tezkire-i Şuarâ-yı Amid, C.1, İst. 1327 ; Şevket Beysanoğlu, Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, C.2, İst. 1959; Dr. Şuayb Karakaş, Süleyman Nazîf, Ank. 1988.

³ Bkz. A. Emîrî, a.e. C.1.s.48 ; Ş. Karakaş, a.e. s.25.

⁴ Beysanoğlu, a.e. C1, s.156 ; Karakaş, a.e. s.26.

⁵ Emîrî, a.e. s.52 ; Sâlim, Tezkire-i Sâlim, İst.1310, s.144 ; Râmiz, Âdâb-ı Zurefâ, (Haz.Dr. Sadık Erdem) Ankara, 1994, s.11; Mustafa Safâî, Nühbetü'l-Âsâr min Fevâidi'l-Eş'âr, Süleymaniye Ktp. Veliyyeddin Ef. Nu.2585, v.47; S.Nüzhet Ergun, Türk Şairleri, C.3, s.1256 ; Beysanoğlu, a.e. C.1, s.178-184; Karakaş, a.e. s.28.

⁶ Karakaş, a.e. s.38-40.

⁷ Emîrî, a.e. s. 187-209 ; K. Erdoğan, a.g.m. s.68-73.

Alim ve şairdir. Divanefendiliğinde bulunmuş, tertip ettiği mecmua-yı eş'arı kaybolmuştur⁸.

6-Süleyman Nazîf Efendi. (1202-1248) İbrahim Cehdi'nin oğlu, Said Paşa'nın babası, yazar ve şair Süleyman Nazîf'in ise dedesidir. Diyarbakır mahkemesi başkâtıblığı ve çeşitli paşalara divan katipliğinde bulunmuş, bir ara Ruslara esir düşmüş iki kızı ve hanımının peşpeşe vefatı üzerine yeniden evlenmiş ve bir yıl sonra bir kızı bir sene sonra da oğlu Said dünyaya gelmiş ve o yıl hastalanarak vefat etmiştir. Şiirleri varisleri tarafından yağma edilmiştir. Hattat ve şairdir⁹. Oğlu Said Paşa, babasının vasileri tarafından yağma edilen bulabildiği şiirlerini 1873 yılında Diyarbakır Vilâyet Matbaasında 74 sayfa olarak bastırmıştır¹⁰.

7-Said Paşa. Araştırmaya konu olan Mi'râciyye, Divan ve birçok eserin sahibi olup aşağıda ayrıca ele alınacaktır. Yukarıdaki Süleyman Nazîf Efendi'nin oğlu, Süleyman Nazîf ve Fâik Ali'nin (Ozansoy) babasıdır.

8-Süleyman Nazîf. (1869-1927) Said Paşa'nın oğludur. Büyük bir şâir ve nâsirdir. Renkli, heyecanlı ve âteşin üslûbuyla Türk nesrinde özel bir yer edinmiştir. Sağlam bir karaktere sahip olan S. Nazîf'in , 3 şiir kitabı, irili ufaklı 25-30 kadar nesir kitabı vardır. Eser ve şahsiyetiyle birçok incelemeye konu olmuştur¹¹.

9-Fâik Ali Ozansoy (1876-1950) Said Paşa'nın oğlu, Süleyman Nazîf'in ise küçük kardeşidir. Kaymakamlık, mutasarrıflık ve valilik gibi görevlerde bulundu. Bir ara Fecr-i Âtî topluluğunun da başına geçti, birçok şiir kitapları ve manzum piyes kitabı vardır¹².

10-Mûnis Fâik Ozansoy (1911-1975) Fâik Ali'nin oğludur ve şairdir. Müsteşarlık, büyükelçilik gibi görevlerde bulundu. Bir çok şiir kitabı, denemeleri ve manzum tragedyası bulunmaktadır. Hisar dergisinin başyazılarını uzun zaman M. Fâik Ozansoy yazmıştır.

⁸ Emîrî, a.e. s.162-165 ; İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, Son Asır Türk Şâirleri, C.1, s.194 ; Beysanoğlu, a.e. C1, s.261.

⁹ Emîrî, Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid, s.59. ; İbnülemin, a.e. C.2, s.1106-1107.

¹⁰ İbnülemin, a.e. C.2, s.1106-1107; Beysanoğlu, a.e. C1,s.329. ; Oğlu Said Paşa tarafından tab ettirilen Nazîf Efendi'nin şiirleri "Divançe-i Süleyman Nazîf" adıyla (Prof.Dr.)M.Sadi Çöğenli ve (Prof. Dr.)Recep Toparlı tarafından eski ve yenyazıyla (Erzurum 1992, s.51+43) birlikte yayımlanmıştır.

¹¹ Geniş bilgi ve bibliyografya için bkz. Karakaş, a.e.

¹² Prof. Kenan Akyüz, Modern Türk Edebiyatı'nın Ana Çizgileri, 4.baskı (tarihsiz), s.92, 144 ; Beysanoğlu, a.e. C.2. s.346-361.

2. Said Paşa, Kısaca Hayatı ve Eserleri

Tarihçi, devlet adamı ve şâirdir. Yazar ve şâir Süleyman Nazîf ile şâir Fâik Ali Ozansoy'un babasıdır. Babası Süleyman Nazîf Efendi'nin vefat tarihi olan 1832'de, Diyarbakır'da doğmuştur. Medrese tahsilinden sonra Diyarbakır Tahrîrât Kalemî'nde katipliğe başladı. 1857'de Hâcegânlık rütbesi verildi. 1868'de Vilâyet Mektupçusu oldu. 1872'de Mirmirânlık rütbesi ile Elazığ Mutasarrıflığı'na, 1874'te de Maraş Mutasarrıflığı'na tayin oldu. 1887'de Rumeli Beylerbeyliği rütbesi verildi. Midhat Paşa'nın sadrazam olmasını tebrik eden bir kıt'asından dolayı onun himayesini götürken, aynı kıt'ada halefi sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yı tenkidinden dolayı da görevinden alındı. Daha sonraki yıllarda da çeşitli ıslâhat heyetlerinde, Muş, Siirt ve Mardin'de mutasarrıf olarak bulundu. Üçüncü defa mutasarrıf olduğu Mardin'de 1891'de vefat etti¹³. Mezarı Mardin'de olup kitabesinde oğlu Süleyman Nazîf'in şu kıt'ası yer almaktadır¹⁴:

Açdı dâğ-ı ebedî sîneye hicrân-ı peder
Ağlatır derd-i firâkı beni tâ kabre kadar
İstemezdim ki kazılsın gurbet ilde kabrin
Neyleyim böyle imiş hüküm-i kazâ emr-i kader

Merkezden uzak bir vilâyette yaşamakla beraber kendini yetiştirmiş, eserleri ve şiirleri ile kendini kabul ettirmiş, inandığı gibi yaşamış ahlâklı ve dürtüst bir devlet adamıdır. Arapça ve Farsça, İslâm kültürüne âit bilgilerin yanında Fransızca da öğrenmiş, mantık ve matematik gibi ilimlerle de uğraşmıştır.

Oğlu Süleyman Nazîf'in, babası Said Paşa hakkında İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'a verdiği uzun muhtırada onun Nâmık Kemâl'i çok sevdiği, ölümü üzerine "millet dedi millet dedi, millet dedi gitti!" dediğini, N. Kemâl'in Evrâk-ı Perişânı'nın mukaddimesini hatasız okuması üzerine kitabı kendisine hediye ettiğini anlatarak "...ne öğrendiysem pederimden öğrendim. Fransızca öğrenmemi tasvib ve takdir etti. Sonraki müktesebâtım da onun delâletiyle olmuştur. ..Tahrîr ve tettebbu'dan bir an hâlî olmazdı. ..Yazdığım gazelleri pederim tashih ve kaidelerini talim ederdi.." diyerek kendisinin yetişmesi üzerinde büyük etkisi olduğunu söyler.

¹³ Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmanî, (Yayına haz.N.Akbayar, S.A. Kahraman), C.V, s.1458, İst. 199 ; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, (Haz.F. Yavuz, İ.Özen), C.2., s.362-364, İst. 1972 ; Faik Reşad, Eslâf, C.2, s.19 vd ;İbnülmin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, C.3, s.1608-1613; İbarhim Alâeddin, Meşhur Adamlar, C.1, s.339-340, İst.1933-35; Karakaş, a.e.s.31-38; Beysanoğlu, a.e. C.2. s.65-74 ; Türk Dili ve Ed. Ans. C.7, s.430.

¹⁴ Karakaş, a.e.s.37.

Ailedeki kültür ortamını da “..Bizim ailede manzum söz söylemek müte’ammim (yaygın) ve âdetâ marazî bir istidattır.” cümlesiyle özetler.

Yine bu muhtırada ahlâkî yönü vurgulanırken vazifesi haricinde hiç bir para kabul etmediğini, israf ve sefahetten nefret ettiği halde ilk emekliliğinde 800 lira borcu olduğunu, vefatında da yalnız 14 lirası olduğu için atını ve bazı eşyasını satarak cenazesinin kaldırıldığını ifade eder.

“Pek müstakîm ve affif, umûr-ı idarede muktedir” bir zat olduğu, Ziyâ Paşa’nın kızgın bir zamanda yazdığı

“İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete”

mısra’lı şiirine reddiye mahiyetinde söylediği

“Müstakîm ol Hazret-i Allâh utandırılmaz seni”

nakaratlı manzumesinden anlaşılır¹⁵.

Hemşehrilerinden Ali Emîrî Efendi, Said Paşa’ya bir gecede 37 beyitlik bir kaside yazarak sunduğunu ve Paşa’nın çok beğendiğini söylerken¹⁶; Râif ve Avnî onun şiirlerini tahmis etmişler, Vâsif (iki), Avnî ve Tâlib ise matbû divanına birer târîh söylemişlerdir¹⁷.

Eserleri: Divançe Yayına hazırladığımız Divançe’nin iki yazma nüshası olup (Millet Ktp. Ali Emîrî, Nu.210, İ.Ü. Ktp. İbnülemin Kit. Nu. 3540) şiirlerinden yapılan seçmeler yayınlanmıştır (Diyarbakır 1871, Erzurum 1992). **Mirâtü’l-İber** On ciltlik umûmî tarih olup 9 cildi basılmıştır (1887-1889). **Mirât-ı Sıhhat**, (A.Bossu’dan tercüme, M. Zeki ile, 1871). **Hülâsa-i Mantık** (1892)¹⁸, **Tabsıratu’l-İnsan** (1872), **Nuhbetü’l-Emsâl** (Ahmed b. Muhammed Meydanî’den tercüme, 1872), **Mîzanu’l-Edeb** (1888)¹⁹, **İlm-i Hesab** (1871), **Encümen-i Şuarâ** (Divan şairlerinden seçme şiirler), **Diyarbakır Tarihi** (1885 tarihli Diyarbakır Salnâmesi’nin ikinci kısmını teşkil eden 144 sayfalık bölüm)²⁰.

Bu kısma vefatından yirmi gün evvel söylediği bir gazelini alarak son veriyoruz.

Kendim yanarım aşk ile gayre zararım yok

Ser-tâ-be-kadem âteşim ammâ şererim yok

¹⁵ İbnülemin, a.e.C.2, s.827, 1119, 1121, 1122, C.3, 1610-1612.

¹⁶ İbnülemin, a.e. C.1, s.299.

¹⁷ Beysanoğlu, a.e. C.2, s.19, 20, 24, 63.

¹⁸ Bu küçük kitapçık da Kudret Büyükcoşkun tarafından “Mantık Metinleri I” adlı kitabın 63-104. Sayfaları arasında yayınlanmıştır (İşaret Yay. İst. 1998?).

¹⁹ Hemşehrisi merhûm Yard. Doç Dr. Mahmut Fidancı tarafından yüksek lisans tezi yapılmıştı, (D.Ü.Sosyal Bil. Ens.TDEB1986).

²⁰ Beysanoğlu, a.e. ve C. S.69-70; Türk Dili ve Ed. Ans. C.VII, s.430.

Yârı ararım devrederek hâne-be-hâne
Yâr ise benim hâneme gelmiş haberim yok
Bir sırr-ı hafî rûhumu almış yed-i zabta
Zâhirdeki ârâyiş-i hüsne nazarım yok
Etmez bu şûnun bana tesîr gumûmu
Mîr'ât-ı tecellî-i Hudâ'yım kederim yok
Baş eğmemişim kimseye dünyâ için aslâ
Dünyâda Saîd anın için derd-i serim yok

3.Mi'râciyye Geleneği ve Said Paşa'nın Mi'râciyyesi'nin Klâsik Mi'râciyelerden Farkı, Tahlili ve Metni

a.Mi'râc ve Mi'râciyye Geleneği

“Araca” kökünden ism-i mekân ve âlet, yani çıkacak yer ve merdiven anlamı taşıyan “mi'râc”, Hz. Peygamber'in göklere yükseliş mucizesidir.

Bu olay; Kur'ân'da iki sûrede bulunan birçok âyet, ve ayrıca pekçok hadis ile sâbittir. Ayrıca âyet ve hadisler ışığında tefsir ve hadis otoritelerince değerlendirilmiş, islâm edebiyatlarında büyük bir yankı yapmış, hattâ resim ve mûsikîye bile konu olmuştur. Mînyatürlerde ve halk resminde mi'râc tasvirleri olduğu gibi mûsikîde, cami mûsikîsinin en mutantan bir formu olmuştur. Sosyal hayatta da mi'râc kandili kutlamaları canlı olarak yaşanmaktadır.

İslâmî edebiyatlara yansımaya gelince konu, önce Arap edebiyatında ele alınmış, sonra Fars ve Türk edebiyatına geçmiştir.

Arap edebiyatında Abdülkâdir Geylânî ve Muhyiddin-i Arabî..gibi birçok meşhur şahsiyetin de ele aldığı bu konu, daha çok mensur olarak işlendiği halde; İran edebiyatında yine Nizâmî, Attâr, Molla Câmî, Hüseyin Vâiz Kâşifî.. gibi pek çoğu meşhur şahsiyetler tarafından nazmen işlenmiştir. Bunlar müstakil bir eser olarak yazıldığı gibi diğer eserlerin içinde bir manzume olarak da bulunabilmektedir.

Türk edebiyatında mi'râc-nâme yazma geleneği önce Çağatay sahasında başlamıştır. Bu en eski ve en uzun heceyle yazılmış mi'râciyye, XII. yüzyılda Ahmed Yesevî'nin müridlerinden Hakîm Süleyman Ata tarafından yazılmıştır.

Anadolu sahasında da -özellikle Klâsik Türk edebiyatında- çoğu manzum birkaçı mensur pek çok mi'râc-nâme yazılmıştır.

Bunların bir kısmı sîre(t), mevlid, hilye, mu'cizât-nâme, mesnevî ve Dîvânların içinde bir bölüm teşkil etmekte veya müstakil bir manzume şeklinde işlenmektedir.

Meselâ, Yazıcıoğlu'nun Muhammediyesi, Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-Necât'ı, Ali Şîr Nevâî'nin Ferhad u Şirin'i, Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnun'u, Nâbî'nin Hayriyesi, Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk'ı .. gibi pekçok eserin içinde ; Lâmiî Çelebi'den başlayarak Ganizâde Nâdirî, Nâilî, Neşâtî, Sâbit, Nazîm, Hâzık, Birrî, İzzet Molla, Adile Sultan.. gibi pek çok şairin Divanlarında mi'râciyeler bulunmaktadır.

Halk ve tekke edebiyatında da mi'râc konusuna ilgisiz kalınmamış Yunus Emre, Hatâyî, Tokatlı Nûrî, Kemâlî.. gibi şahsiyetler mi'râciyeler yazmıştır.

Müstakil mi'râc-nâmelerin yanında, Klâsik Türk edebiyatı ve halk edebiyatında, tekke şiirinde mi'râc ve motiflerine ayrıca da çok fazla yer verilmiş, özellikle "namazın mümininin mi'râcı olduğu" hadisi üzerinde çok durulmuş, tasavvufî şerhleri yapılmış; semâ' ve semah hareketleriyle mi'râc arasında ilgi kurulmuş, tarikatlardaki seyr ü sülûk ve devriyelerdeki manevî seyr mi'râca benzetilmiştir.

Siyer, mevlid, hilye, mu'cizât-nâme, mesnevî ve dîvanlardaki mi'râciyeler çok hacimli olmazken, müstakil mi'râc-nâmelerin 1855 beyte kadar çıktığını görüyoruz.

Bunlarda genellikle konuyla ilgili âyet ve hadislerin tercümesi yapılarak çeşitli âlimlerin bunlarla ilgili görüşlerine yer verilir. Mi'râc hadisesi tasavvufî olarak da ele alınmış ve tasavvufî mi'râc-nâmeler yazılmıştır.

Bu mi'râc-nâmelerin bir kısmında çok zengin, bir kısmında da sınırlı olmak üzere toplam pek çok motif bulunmaktadır.

Bunların çoğunluğunun islâmî kaynaklara uygun olduğu görülmekle birlikte, şairlerin bunları süsleyerek bazı ilâveler yaptığı da bir gerçektir.

Mi'râc-nâmeler, yüzyıllar boyunca şair(ve nâsir)lerin onlarca defa işledikleri bir tür olup zaman içinde bir klâsizm kazanmış, şekil ve muhtevâ bakımından oturmuştur. XIX. yüzyıl sonlarında Receb Vahyî, 8 ana başlık altında gazel, kıt'a, mesnevî nazım şekilleri ve 20 kadar farklı aruz kalıbı kullanarak şekil ve tertip yönünden bir yenilik getirmeye çalışarak monotonluğu kırmayı başarmışsa da muhtevâda buna muvaffak olamamıştır²¹.

²¹ Bu kısım daha çok (Prof) Dr. Metin Akar tarafından doktora tezi olarak hazırlanan "Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler" (Ank. 1987) isimli kitaptan ; J. Horovitz, T.İ.A. C.8, s.347 ve M.Z.Pakalın'ın Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, (İst. 1971, C.III, s.539-41)den özetlenmiştir.

b. Said Paşa'nın Mi'râciyyesinin Yazıldığı Ortam ve ve Diğerlerinden Farkı

Said Paşa'nın Mi'râciyyesine geçmeden önce bu mi'râciyyenin yazıldığı ortam ve şartlara dikkat etmek gerekmektedir²².

1839'da Tanzimat'ın ilanını ve etkilerini çocukluk ve ilköğretim yıllarında idrâk eden Said Paşa(1832-1891), aynı zamanda "Tanzimatın Birinci Nesli" diyebileceğimiz Şinasi (1824-1871), Ziya Paşa (1825-1880) ve Nâmık Kemâl(1840-1888)'le akran sayılabilir. Bunlardan başka bir taraftan örf ve âdetlere, şer'î nizâma sıkı sıkıya bağlı ; öbür taraftan terakkî fikrine inanan ve vesikaları değerlendiren modern tarih görüşü ile Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) da bu neslin yanında az farkla bir ağabey olarak bulunmaktadır. Bunların yanında Tanzimat'ın ilânında en büyük paya sahip Mustafa Reşid Paşa(1800-1858); "Muhâverât-ı Hikemiye"si ve dilden felsefeye, fizikten tarih ve şehirciliğe kadar pek çok konudaki yazıları ile ansiklopedist bir şahsiyet olan Münif Paşa(1828-1910); daha sonraları Midhat Paşa(1822-1884) ve Ahmed Midhat Efendi (1844-1913) bu devirde etkili ve yetkili isimlerden birkaçıdır.

Bu devir, ayrıca aydınlarının hemen hepsinin politik ve sosyal meselelerle uğraştığı, gazetenin çok yaygın bir kitle iletişim aracı haline geldiği bir devirdir. 1839-1896 yılları arasında çıkan 61 gazeteden 43'ü politikayla uğraşır²³.

Bu arada yabancı dille (fransızca) eğitim yapan okullar, tercüme dâireleri, yeni usûle göre açılmış mektepler, Avrupa'ya gönderilen talebeler, yabancı uzmanlar, azınlıklar ve Yeni Osmanlılar yahut İttihat ve Terakkî gibi bazı derneklerle, Batı; düşüncesi ve edebiyatı ile yakından takip ediliyor, bu konuda pek çok tercüme yapılıyordu. Edebiyatımızın bu yolla tanıdığı iki akımın bilhassa dikkati çektiği söylenebilir: Romantizm; ve pozitivistimin edebî akımı diyebileceğimiz realizm ve naturalizm..

²² Bu kısım için: Prof.A.Hamdi Tanpınar, 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 5.b. İst.1982 ; aynı yazar, "Türk Edebiyatında Cereyanlar", Edebiyat Üzerine Makaleler, 2.b. İst. 1977, s.101 ; (Prof.Dr.) M.Orhan Okay, İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti Beşir Fuad, İst.?, s.17-34 ; (Prof.Dr.) Mehmet Kaplan, Şiir Tahlilleri 1, 7.b.İst.1981 ; Prof.Dr. S.Hayri Bolay, Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi, 3.b. Ank. ? ; Yard. Doç. Dr. Murtaza Korlaelçi, "Pozitivistimin Türkiye'ye Girişi", 1. Felsefe ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler, s.314-327, Erzurum 1989 ; Dr. Rıza Bağcı, Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma, İzmir, 1996, s.1-8. .. gibi kitap ve makalelerden istifade edilmiştir.

²³ Akyüz, a.g.e. s.71.

Yeni bir medeniyet ve kültürle çok yakın bir ilişki içine giren toplumumuz aydınları, karşılaştığı Batı medeniyetini ve içinde yaşadığı kendi medeniyetini yeniden tanımak ve yorumlamak durumunda idi.

Bütün bu meselelerin odak noktasında bulunan din, bir taarruz meydanına dönmüştü. Şinasi “Münâcât”ında yeni ve sade bir dille edebî sanat kaygusundan uzak Tanrı’yı isbat için akli bir yolla kâinâtı delil olarak gösteriyor: Nâmık Kemâl, bir yandan “Vatan” la ilgili şiir ve makaleleri ve “Hürriyet Kasidesi” ile bir “cemiyet mistiği”, hürriyet ve vatan kahramanı hâline geliyor; öbür yandan bazı romanları ve Vatan Yahut Silistre ile Osmanlıcılık ve İslâmcılık ideologu, ve “Renan Müdâfaası” ile de bir din savunucusu gibi görünüyordu. Ziya Paşa ise “Terci-i Bend”inde kaderci ve pesimist bir görüşle bir çok sorular sorarak şüpheyile akli hayrette bırakırken, başka bazı şiirlerinde

Dolaştım diyâr-ı küfrü beldeler kâşâneler gördüm

Dolaştım mülk-i islâmı bütün vîrâneler gördüm

ve

İslâm imiş gûyâ pâ-bend-i terâkkî

Evvel yoğidi işbu rivâyet yeni çıktı

beyitleriyle medeniyet karşılaştırmaları yaparak islâmiyet aleyhindeki (onun ilerlemeye engel olduğu yolundaki) olumsuz görüşlere karşı çıkıyordu.

Ayrıca Tanzimatın bu ilk nesli, Yeni Osmanlılar cemiyeti içinde de bulunmuşlar, takibe uğrayarak Avrupa’ya kaçmışlar orada uzun seneler kalmışlar medeniyet, kültür ve edebiyatını tanımışlardı. Bunların müşterek vasıflarını da edebiyatta, his ve hayâl unsurlarını ikinci dereceye atarak akli ön plâna almaları, sosyal meseleler ve politika ile meşgul olmaları ve bunun yanında ilmî çalışmalara da yer vermeleri olarak sayabiliriz. Bu yönleriyle bunlara ilk rasyonalistler denebilir.

Said Paşa’ya gelince, kendisi daha doğmadan babası Süleyman Nazif Bey, Diyarbakır valisi Behram Paşa hakkında şikâyet mektubu yazdığından Rodos’a sürülmüş ve II. Mahmud tarafından affedilmiş; kendisi de Midhat Paşa’nın sadaretini tebrik eden bir kıt’asından dolayı daha sonra birkaç defa azl ve tayin hadisesi başına gelmişti. Âlim ve şâir bir âileden geliyordu ve kendi gayretleriyle fransızca öğrenmiş ve bazı tercümelemeler yapmış, mantık ve matematik tahsil etmiş, koskoca bir tarih vücuda getirmişti. Oğlu Süleyman Nazif’in ifâdelerinden ise Nâmık Kemâl’e çok büyük bir saygı ve sevgisinin olduğu anlaşılmalıdır.

Divanında, sadeliğe taraftar olduğunu gösteren sade Türkçe iki kıt’asının yanında; hükümet konağı ve kışla yapımı, Diyarbakır’a telgrafın gelişine ve gazetenin çıkışına.. dair söylediği tarihlerden, şiirinde kullandığı bazı batılı ve teknik kelimelerden onun zamanının gelişmelerini ve sosyal meselelerini yakından takip ettiği anlaşılmaktadır.

Onun, mutlakâ Auguste Comte(1798-1857)'un pozitivist felsefesi ve din aleyhdarı görüşleri yanında, onun karşısındaki aklî ve ilmî dincilikten de az veya çok haberdar olduğunu sanıyoruz.

İşte bütün bunlardan sonra Said Paşa, Mi'râciyyesini yazarken devrindeki din aleyhinde kopan inkâr fırtınalarını biliyor ve bazı dînî meseleleri zaman zaman isbât etme gayretine düşüyordu. Dolayısıyla O, ne Nadfî'de olduğu gibi bol mazmunlu ve kelime oyunlarına boğulan süslü bir mi'râciyye, ne de Nahîfî'de olduğu gibi uzun uzun rivâyetlerin anlatıldığı bir mi'râciyye yazacaktı²⁴. O, muhtevâ bakımından yaklaşık olarak mi'râciyyesini anahatlarıyla üç bölümden oluşturmuştu. 1. Aleyhinde bazı inkâr emarelerinin görüldüğü Hz. Peygamberin bazı mu'cizelerinin sayılması ve İslâmiyyetin övgüsü (1-35. beytler); 2. Mi'râc hâdisesinin özetlendiği asıl bölüm (35-70. beyitler arası); 3. pozitivist bir mantık ve rasyonalist bir tavırla²⁵ -yeni keşiflerden de bahsedilerek- zamanındaki insanlara ve inkarcılara mi'râc meselesini isbat etme çabasının bulunduğu üçüncü bölüm (70-111. beyitler arası). Son 8 beyitte ise duâ ve niyâzla şefâ'at talebi, mahlâs beyitleri ve salât ü selâm bulunmaktadır.

Said Paşa'nun Mirâciyye'sinin en belirgin farkı muhtevâ bakımındandır. Yoksa dil ve şekil bakımından kasîde nazım şekliyle yazılmış olup diğerlerinden pek büyük bir farkı yoktur. 119 beyit tutarındadır. Aruzun "mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün" kalıplarıyla yazılmıştır.

c. Mi'râciyye'nin Tahlili, Özetlenmesi ve Değerlendirilmesi

Said Paşa Mi'râc manzûmesinin ilk 35 beytine önce kendi şairliğini övdüğü bir fahriyye mısraıyla başlar, sonra Hz. Peygamber ve mu'cizelerini överek devam eder: Halk arasında kaleminin kıymeti (şairliğim) artarsa buna şaşılır mı? Çünkü bunun sebebi "Fahr-ı âlem (âlemin övüncü) Hz. Muhammed'in vasıflarını iftiharla yazdığı içindir. Kalem öyle bir zâtın vasıflarını yazmakla övünür ki bütün dünya da onun kölesi olmakla övünür. Onun mâhiyeti ay ve güneşten daha yüksektir. Güneş ona nisbetle zerreden ednâdır. Hüdâ yaratılışa onun şerefli nûrunu kaynak etmiş, dünyâ ve ukbâ baştan başa ondan çıkmıştır. Dilinde "mâ yentık" (O, hevâdan bir şey konuşmaz, ancak vahyedileni söyler) âyetinin sırrını taşır. Kalbi de "mâ evhâ" (Kulu Muhammed'e vahyetti.) remzinin sırlarına dosttur. Sultanlara taç ve elbiseyi yaratıklar giydirdiği halde O'na yücelik elbisesini Tanrı teâlâ giydirmiştir. Ululukta sidreyi ayağının altına alsa şaşılır mı? O'nun boyu şeref gülbahçesinin en yüksek tûbâsıdır. Dünya malına iltifat etmezdi. Eğer isteseydi dağlar beyaz gümüş olurdu. Âdem peygamber gerçi varlıkların lâfızlarını (isimlerini) biliyordu ama, gerçekte O peygamberler sultanı ise manâsını biliyordu. Alnında nübüvvet nûru öyel heybetle

²⁴ Akar, a.g.e., s. 132-138; 175-178.

²⁵ Bunu, önceleri felsefe ve kelâma karşı çıkanların aksine felsefe ve kelâmı kabul ederek onların metodlarıyla felsefeye reddiye yazan Gazali'nin tavrına benzetebiliriz.

parlıyordu ki göğü süsleyen ayın, bunu götünce dudağı çatladı. (Ayın yarılması mucizesine telmih ediliyor) O'nun eli Hüdâ'nın inâyetinin pınarı olsa şaşılır mı? Çünkü parmaklarından her tarafa hayat suyu akıtmıştır. Yüce ahlâklıdır. O öyle yüce huyludur ki onun hâsiyeti, zehirli büryanı (kebab) bile konuşturmuştur. (Sû-i kast için pişirilen zehirli yemeği haber vermesi mu'cizesi) O isterse çürümüş kemiğe bile can bağışlar. Öyle olunca diktiği hurma ağacı hemen meyve vermez de ne yapar? Vahşi hayvan, deve ve cansızları da konuşturmuştur. Tepesinde bulut bir şemsiye gibiydi. Işığın gölgesinin olması hiç mümkün müdür? O yüzden o temiz cismin gölgesi de olmazdı. Onun temiz cismi Hüdâ'nın inâyetinin gülbahçesidir. Onun için terleyince kırmızı gül oluşurdu. O'nun büyüklüğüne bir süresi bile tanzîr edilemeyen Kur'ân yeter. Gerçi sayısız mu'cizesi varsa da üçbinden fazla mu'cizesi tevâtürle rivâyet edilmiştir. Eğer tevâtürü inkâr etmek mümkün olsaydı bu bütün peygamberlere şâmil olurdu. Onun mu'cizelerini inkâr etmek bütün peygamberleri yalanlamaktır.

Mu'cizelerinden sonra Hz. Peygamber'in getirdiği din ve onun hükümlerinden bahsedilir: (..)Ona zerre kadar itiraz edilemez. Bütün akıllar birleşse onun getirdiği Allâh'ın kanunlarını yapamaz. Asırların geçmesiyle o kanunlar değişmez ama, (dünyevi) kanunlar ancak bir asırda hükümünü icrâ eder. O, bütün hüküm ve meseleleri câmi'dir. O'nu noksan saymak ya cahillik ya da çılgınlıktır. Yeryüzü kağıt denizler mürekkep olsa Allâh'ın sevgilisinin vasıflarını tüketemez.

36. beyit bir **gırizgâh** beyti olup burda mi'râc kıssasını yazmak istediğini ama âciz olduğunu söyleyerek himmet talebiyle eğer kusuru olursa affedilmesini isteyerek ikinci ve asıl, manzûmenin maksadına geçilir: Şanında **İsrâ** sûresi inen peygamber Ümmühânî'nin evindedir. Cebrâil Hakk'ın selâmını getirerek "Ey cihanın övücü, ayrılık derdini çektiğin yetmez mi? O eşsiz Mevlâ seni birlik huzûruna istiyor." diyerek mi'râcı müjdeler. Peygamber bunu duyunca şükür secdesine kapanır. Gözün gördüğü yeri bir adımda geçen Burak'a binerek 1. menzilde Mescid-i Aksâ'ya gider. Orda bütün peygamberlerin ruhları onu karşılayarak selâmlayıp kendisinin önderliğinde iki rekat namaz kırlarlar. Sonra onlara veda ederek yüce gökleri şereflendirir. Melekler her tarafta onu karşılayarak alkışlarlar. Nihâyet bütün perdeleri geçerek sidre-i â'lâya ve Sürâdık'a gelir. Orda Burak'dan ayrılarak Refref'e biner. Ancak terakkî eyledikçe

Ne Refref kaldı ne yer kaldı ne gök kaldı ne dünyâ

der. Sonunda vahdet perdesini geçerek keyfiyet ve temsilden akdes olan yüce Mevlâ'yı cisim gözüyle görüp yedi kat yer ve gökleri, cennet, cehennem ve arş-ı Rahmân'ı temâşâ ederek yere iner ve ümmete mi'râc hediyesi olarak beş vakit namazı getirir. Ümmeti bunu duyunca hep birden "âmennâ ve saddaknâ" (inandık ve tasdik ettik) derler.

Böylece plânlı bir şekilde 35 beyitte mi'râcı özetleyen Paşa, bundan daha büyük bir yeri -3. bölüm diyebileceğimiz- mi'râcı isbât ve onu yorumlamak için

ayırır. Bizce manzûmenin asıl ağırlıklı bölümü bu bölümdür. Buna göre, mi'râca ta'rîze cür'et etmek Tanrı'nın yüce kudretiyle alay etmektir. Bütün dünyâ bir zerreyi yaratmaktan âcizken yaratıcının hikmetine taaaruz, gaflet ve hamâkattir. Şu mevcudatı kolaylıkla yaratan Allâh'ın kudretine bunu zor görmek mutlak küfür ve deliliktir. Kuşa kanat verenin Burak'ı kuş gibi gökte uçurması zor mudur?

Said Paşa, mi'râcî isbât için modern bilimlerin verilerinden de yararlanır. Meselâ elektrik gücüne dünyanın etrafını sâniyede dört defa dönme gücü veren Allâh Burak'a bunu veremez mi? der.

Paşa, "Muhammed hangi merdivenden göğe çıktı? diye alay ederek mi'râca i'tiraz eden Hristiyan birinin i'tirazlarını, "Hz. İsa'nın çıktığı merdivenden" diyerek esprili bir şekilde cevaplar²⁶.

Bundan sonraki beyitler de ilmî kılıfla mi'râca yapılan i'tirazlara yine ilmin verilerinden faydalanılarak veya Allâh'ın sonsuz kudretine îmânla verilmeye çalışılır. Bu konuların sadece pozitif ilimlerle anlaşılamayacağı ifade edilir:

Paşa'ya göre, bunlardan bazıları gûyâ ilmen gökkubede bir yarık, yırtığın veya onulmanın olamayacağını ifade ederler. Halbuki gökleri yaratan Allâh bundan âciz midir? Kaldı ki ilim, gökkubesinin bir cisim olmadığını, yıldızların denizde yüzer gibi havada bulunduğunu söylüyor. Teleskopla yerden göğü seyrederek mi'râcdaki manâ görülmez. Kul yaratıcının bütün sırlarını bilemez. İsterse bir anda yüzbin âlem yaratır, isterse cihanı bir anda yok eder. Bu konuda Mevlânâ Celâleddin Mesnevî'sinde şöyle buyurur: Gök ve yeri Hakk'ın kudret ağacında bir elma, kendini de ondaki bir böcek gibi farzet. O böceğin, o bağ ve bahçivanın fiillerini bilmesi mümkün müdür?

Said Paşa, o devirdeki bazı inkârcı görüşlere ve onların i'tirazlarına da yer verir. Bunlar Paşa'nın ifâdesine göre "dehrî" ve "tâbiyyûn"lardır. Onlar, "her şey tabiatın ortaya çıkmıştır, evren ve madde sonsuzdur, dünya tabiatın gereği döner durur, cennet, cehennem, kıyamet gibi şeylerle dünyâ zevkini terketmek ahmaklıktır" derler. Ama ya sonuç inananların dediği gibi olursa o zaman ne halt edeceklerdir(bu halk deyimini aynen kullanıyor)? Allâh bir şeye emrederse zerre felek olur, felek de zerre. O irade ederse ateş içinde gülbahçesi ve kırmızı gül biter. Nitekim bir kâmil

Hudâ kâdirdir eyler seng-i hârâdan güher peydâ

demiştir. Bu kadar büyük bir kudretin mi'râc konusunda âciz olduğunu söylemek hatadır. Hava üstünde gök cirimlerini boşlukta durduran zâta, arşın altında cennet ve tûbâyı yaratmak bir iş midir? Zemînin merkezinde ateşi yaratan Mevlâ'ya, cehennemi yerlerin altında yaratmak zor mudur? Şu dünyâ ve bu kâinatı yaratan Allâh, yedi yeri yaratmaktan âciz mi?

²⁶ Gazeteci İlhan Murad bu diyalogun Rus çarı ile Keçecizâde Fuad Paşa arasında geçtiğini söylemektedir. Bkz. 18 Eylül 1992 tarihli Zaman gazetesi.

Manzûmenin sonlarında günahkâr olduğunu, yarın mahşer gününde kendisini utandırmaması için Allâh'a duâ ve niyâz eder ve

Habîbin bendesidir, abd-i âcizdir, perîşandır.

der. Bu kısımdaki

Olursa bendeki cürm ü hatâ ihsânına nisbet

mısraı, yaklaşık aynı yıllarda yazılan Şinasi'nin Münâcât'ındaki

Kulunun za'fına nisbet çoğ ise noksânı

Ya onun kahrına gâlip değil mi ihsânı

beytini hatırlatmaktadır.

Mi'râc-nâme şâirinin taşrada yetişmesi ve yaşaması (bütün hayatını Diyarbakır-Elazığ-Mardin Siirt ve Muş civarında geçirmesi), İstanbul ve Avrupa'ya gidememesi ve oraya giden -tabiri caizse- o zamanın medyası olan gazete, tiyatro, roman vs. yeni türlerde eserler veren büyük şahsiyetlerle tanışmamış olması, yine tabiri caizse şiiri bir hobi olarak görmesi ve Divanı'nı Diyarbakır'da seçmelerle bastırması, onun dar ve küçük bir çevrede mahallî olarak kalmasına yol açmıştır. Buna rağmen Divanı'na yazılan tarih şiirlerinden, şiirlerine yazılan nazire ve tahmislerden, bir ahlâk düsturu, bir atasözü hâline gelen nakaratlı meşhur muhammesine, tarihî ve edebî eserlerine kadar o çevrede ve ilim âleminde epeyce tanındığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Divan'ın tab'ına tarih söyleyenlerden Avni Efendi, "mi'râc yolunda onun tabiatının bir meydan açtığını ve feleklerin de meleklerin de buna hayran olduğunu" şu mısralarla ifade etmiştir:

Reh-i mi'râca verdi tab'ı meydân

Felekler de melekler de oldu hayrân²⁷

Sonuç olarak, kültürlü bir aileden gelen ve şâir ve yazar çocuklar yetiştiren Said Paşa, bir medeniyetin dramını imparatorluğun bir taşra şehrinde yaşamış ve dînî edebiyat türü olan Mi'râciyye'sine bunu yansıtmıştır. Kasîde nazım şekline uygun olarak ve aruzun "mefâilün" tef'ileleriyle yazılan manzûme, şekil bakımından pek bir farklılık göstermezse de muhtevâ bakımından aynı türdeki emsâlî şiirlerden epeyce farklıdır. Şinasi'nin Münâcât şiiriyle o nazım türündeki, Namık Kemâl'in Hürriyet Kasidesi'ndeki yaptığı muhtevâ değişikliğini Said Paşa da mi'râciyede yapmıştır diyebiliriz. Üç bölümde işlediğimiz şiirde edebî sanat ve mazmunlara pek fazla önem verilmiş, üçte birinden daha az yer tutan asıl mi'râc bölümünde konu özetlenmiş (bu yüzden mi'râc motiflerine de fazla yer verilmemiş), mi'râc hakkındaki i'tirazlara

²⁷ Said Paşa, Divan, Diyarbakır 1288, s.108.

cevaplar verilerek Allâh'ın kudreti ve fen bilimlerinin verilerini kullanarak isbat etme yoluna gidilmiştir. Bunlarda; Şinasi, Namık Kemâl, Ziya Paşa hattâ Sadullâh Paşa (Ondokuzuncu Asır) 'nın ilgili şiirlerinin izlerini bulmak mümkündür. Bunda şairin Arapça, Farsça ve islâm bilimleri tahsili yanında, Fransızca ve fen bilimleri konusunda bilgisinin olmasının da etkisi olmuştur. Pozitivizmin alternatif bir din gibi yayıldığı ve dinsizliğe âlet edildiği ve bu dinin, Tanzimatı ilân ettiren Mustafa Reşid Paşa'ya mektupla teklif edildiği ve inançların sarsıldığı bir ortamda, bu tartışmaların imparatorluk merkezinden uzak böyle taşraya kadar yayıldığı bir zamanda, dindar ve hamiyetli birisi olan şairin, bu ve benzeri manzumelerle bunlara cevap verme gayreti içinde bulunduğunu görüyoruz. Onun daha önce Ziya Paşa'nın,

“İstikâmet mahz-ı cinnettir bu mülk ü millete”

şiirine

“Müstakîm ol Hazret-i Allâh utandırmaz seni”

nakaratlı şiiriyle reddiye yazarak cevap verdiğini görmüştük.

Said Paşa, bu neslin yaptığı gibi şiiri, düşüncelerinin bir ifadesi olarak görüyor. Yani düşünce, şiirin mihrindedir ve esasını teşkil eder. Açık ve nettir. Şiirde kullanılan üç defa inkâr, 5 kere tarîz, bürhân, isbât, sâbit olmak, şübhe, i'tiraz, ukûl ve ashâb-ı ukûl.. gibi kelime ve tamlamalar da görüldüğü gibi dîmî konuları akla tesbit ettirme, inanmayanların tariz ve şüphelerine karşı meseleleri akla tastik ettirerek isbat etme yolu seçiliyor. Hz. Peygamber'in mu'cizelerinin anlatıldığı ve konu gereği iktibas edilen bazı âyetler ve tamlamaların dışında giriş kısmı hâriç manzûmenin dili sâde sayılabilir. Üslûbu yer yer konuşma ve tartışma sahneleriyle renklendirilmiştir. O, Doğu ve Batı medeniyetlerinin çatıştığı noktada din ve bilim tartışmalarıyla ve inancını kaybederek buhranlar sonucu trajik bir şekilde hayatına son veren Sadullâh Paşa ve Beşir Fuad gibi değil; din ve bilimi uzlaştırmak isteyen birisi gibidir. Bir karakter âbidesi olarak dürüst ve ahlâklı yaşamış ve -Namık Kemâl için Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın dediği gibi- şiirine hayatının sıcaklığını ve anlamını katmıştır²⁸.

²⁸ Kaplan, a.g.e.s. 43.

MÎ'RÂCİYYE

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

- 1 N'ola kadri olursa hâmemin beyne'l-enâm a'lâ
Eder bi'l-iftihâr evsâf-ı fahrü'l-âlemi imlâ

Yazar bir zâtın evsâfın ki kırtâs mübâhâte
Ana memlûk-i mahz olmağla fahr eyler bütün dünyâ

Anın mâhiyyet-i ulyâsı başka mihr ü meh başka
N'ola hurşîd ana nisbetle olsa zerreden ednâ

Hüdâ menşe' edip nûr-ı şerîfiñ halk-ı ekvâna
O menşe'den ser-â-pâ neş'et etdi dünnye vü ukbâ

- 5 Lisânıdır şe'âir-ihtivâ-yı sırrı *mâ yentük*
Cenânıdır serâir-âşinâ-yı remz-i *mâ evhâ*

Resûl-i Hazret-i Hak pâdişâh-ı lâ-mekân-revnağ
Hidiv-i hâkim-i mutlak şeh-i iklim-i istignâ

Şehinşâh-ı mü'eyyed âşinâ-[y]ı sohbet-i İzed
Habîb-i Hak Muhammed kıdve-i dünyâ vü mâfihâ

Selâtime libâs u efseri mahlûk eder ilbâs
Ana şevket libâsın Hak Te'âlâ eyledi iksâ

'Aceb mi Sidreyi pâ-mâl ederse 'izz ü şevketle
Gülîstân-ı şerefde kâmet-i ulyâsıdır tûbâ

- 10 Yoğ idi iltifâtı âlemin emvâline yohsa
Murâd etseydi hep dağlar olurdu fizza-i beyzâ

Şuhûdâtın fakat elfâzına 'ârif idi Âdem
Hakikatde o sultân-ı rüsûldür 'ârif-i ma'nâ

Cebîninde nübüvvet nûrı parlardı mehâbetle
Dudağı çatladı gördükde mâh-ı âsumân-ârâ

'Aceb mi desti yenbû-ı inâyât-ı Hüdâ olsa
Eder parmaklarından sû-be-sû âb-ı hayât icrâ

Kerîmü'l-hulkdur (u) hâsiyyeti tiryâka gâlibdir
O hâsiyyet idi biryân-ı mesmûmı eden gûyâ

- 15 Murâd etse eder 'azm-i ramîme tâze cân ihsân
Yemiş vermez de neyler dikdiği dem nahle-i hurmâ

Cemâdâtı bile nutka getirdi peyngâhında
Gazâl ü vahşîyi intâk ederse çok mudur Mevlâ

Sehâb olmuş idi fark-ı hümâyûnunda şemsiyye
Nasıl hurşîd-i âlem-tâbı hasret etmez istilâ

Ne mümkündür cihânda nûrdan hâsıl ola sâye
Budur hikmet ki zıll-i cism-i pâki oldu nâ-peydâ

Gülistân-ı 'inâyât-ı Hüdâdır cism-i 'âlfisi
Anıçün terledikce hâsıl olurdu gül-i hamrâ

- 20 Ana bürhân yeter nazm-ı celîlü'l-kadr-i Sübhânî
Ulûm-ı evvelîn ü âhirini eyledi inhâ

Nice ehl-i belâgat hasr edip envâ'-i ikdâmı
Kısa bir sûresin tanzîre kâdir olmadı aslâ

Netîce şu kıyâs-ı kâ'inâta fahr-ı âlemdir
Ana ecrâm-ı ulviyyâtdur sugrâ ile kübrâ

Nu'ût-ı vasfına mevkûfdur sermâye-i hâme
'Uluvv-ı şânına masrûfdur evsâf-ı lâ-tuhsâ

Resûl-i kibriyânın şânı ol rûtbe mu'allâdır
Anıçün halk olundu cümle-i dünyâ vü mâfihâ

- 25 Tevâtür üzre üç bin mu'cizâtı sâbit olmuşdur
Egerçi anların mecmû'udur bî-hadd ü lâ-yuhsâ

Tevâtür kâbil-i inkâr olaydı işbu âlemde
'Umûm-ı enbiyâyı iştîmâl eylerdi bu ma'nâ

Zamân-ı devleti nisbet olunsa devr-i eslâfa
Gelir tasdîki ashâb-ı 'ukûle cümleden evlâ

Şu emre karşı inkâr üzre ısrâra kıyâm etmek
Bütün peygamberânın eylemekdir sıdkını imhâ

Bulunmaz zerre denli i'tirâza bir mahal bunda
Eger vicdân-ı dünyâya mukâbil konsa bu da'vâ

- 30 Eder sâhib-şerî'at olduğun tasdike isti'câl
Hakikat-bîn olan şer'-i şerifin etse istiksâ

Şerî'at öyle bir kânûn-ı 'âfi-i İlahîdir
'Ukûlün ittihâdı vaz'ına kâfi değil aslâ

Şerî'at inkılâb-ı 'asr ile düşmez tevâfukdan
Kavânin hükmünü bir 'asrda ancak eder icrâ

Şerî'at câmi'-i mecmû'-ı ahkâm u mesâ'ildir
Anı noksan kıyâs etmek cehâletdir yâhud sevdâ

Tamâmıyla eden ahkâm-ı İslâmiyyeti tedkik
Bilir kim iş bu dînin âmiridir Hazret-i Mevlâ

- 35 Tükenmez vasfı mahbûb-ı Hüdânın hasr-ı himmetle
Mürekkebe olsa deryâ kâğıd olsa safha-i gabrâ

Beyân-ı kussa-i mi'râca niyyet eyledim lâkin
O kudret yok ki bende eyleyem bir harfini imlâ

Cenâb-ı kibriyâya istinâd etmiş bir ednâyım
Kusûrum olsa da vâsi'dir 'afv-ı Hâlik-ı yektâ

O şeb ki mefhar-i kevineyn 'âzim olsa mi'râca
Nüzûl etdi anın şânında *Subhâne 'llezi esrâ*

O verd-i kudsi buldı gülsitân-ı Ümmühânî'de
Hübûb eyleriken peyk-i Cenâb-ı Hak nesim-âsâ

- 40 Müsûl etdikde dergâh-ı şerif-i fahr-ı âlemde
Selâm-ı mes'âdet- ahkâm-ı Hakkı eyledi inhâ

Beyâna başlayup keyfiyet-i tebşîr-i mi'râcı
Bu üslûb üzre oldı leb-küşâ-yı maksad-ı aksâ

Eyâ fahr-ı cihân yetmez mi çekdin derd-i hicrânı
Seni ister huzûr-ı vahdete Mevlâ-yı bî-hemtâ

Bu 'âli müjde Cebrâ'îl'den mesmû'ı oldukda
Cenâb-ı kibriyâya secde-i şükr eyledi îfâ

Emîn-i vahy-i Hak ıstabl-ı hâs-ı huld-ı a'lâdan
Getirdi bir Burâk-ı berk-refât-ı melek-sîmâ

45 Ne rütbe imtidâd eyler ise aksâ-yı enzârı
Ederdi ol mahalle ân-ı vâhidde kadem ilkâ

Ana ol pâdişâh-ı milket-i dîn râkib oldukda
Birinci menzil-i 'âlisi oldu Mescid-i Aksâ

Kemâl-i mecdile verdi şerâfet Sahratu'llâh'a
Kudûmu ol makâmı eyledi reşk-âver-i pehnâ

Saf-ı ervâhı istikbâle geldi enbiyânın hep
'Umûm üzre hedâyâ-yı selâmı eyledi ifşâ

Olup ervâh-ı pâk-i enbiyâya muktedâ-yı dîn
Berâberce iki rek'at namâzı etdiler îfâ

50 *Veda'nâküm* deyip ba'de'd-duâ mecmû'-ı ervâha
Şeref buldu 'urûc-ı devletinden târüm-i vâlâ

Melekler sû-be-sû bi'l-iftihâr etdikce istikbâl
Bu sûretle senâ eylerdi peyk-i Hazret-i Mevlâ

Şehinşâh-ı risâletdir habîb-i Rabb-i 'izzetdir
O sultândır ki olmuş mîzbânı İzed-i yektâ

Teveccüh eyledikce sâha-i ecrâm-ı 'ulyâya
Anı alkışlar idi sâkinân-ı âlem-i bâlâ

Merâhil kat' edip ikbâl ü devletle feleklerde
Vüsûliyle teşerrüf hâsıl etdi Sidretü'l-a'lâ

55 Mûfessirler yazar ki Sidre öyle bir mahaldir kim
Olur a'mâl ü 'ilm-i halka anda intihâ peydâ

Berâberce makâm-ı Sidrettü'l-a'lâya geldikde
Nümâyân oldu peyk-i hazrete fermân-ı mâ minnâ

O câ-yı pür-hatardan sonra ol şâh-ı hümâyûn-câh
Hicâbâtı kemâl-i mecd ile tayy eyledi tenhâ

Sürâdık müntehfî oldukda ayrıldı Burâk'ından
Biraz da Refref etdi hıdmet-i 'ulyâsını icrâ

Terakkî eyledikde sırr-ı heybetnâk-ı lâhûtî
Ne Refref kaldı ne yer kaldı ne gök kaldı ne dünyâ

60 Tefahhus eyledi vicdânı nefsi nefsi vicdânı
Ta'alluk etti sırâ rûhu rûha sırrı istid'â

Açıldı perde-i vahdet harîm-i hâsa 'azm etdi
Vücûdun zât-ı bî-hemtâ-yı Hakka eyledi ihdâ

Tahavvül eyledi bir başka bahse hâl-i nâsûtî
Göründü keyf ile temsilden akdes olan Mevlâ

Meger ki hep vahîdü'l-asl imiş emr-i hakikatde
Egerçi zâhir-i hâle bakılsa muhtelif esmâ

Teberrük arz edip envâr-ı vahdet dîde-i cisme
Münevver oldu ol envârdan vicdân istî'lâ

65 Mekân u lâ-mekânı arş-ı Rahmân'ı görüp sonra
Yine oldu nüzûl ile müşerref sâha-i gabrâ

Yedi kat yerleri eflâki cennât ile nîrânı
O şeb seyr ü temâşâ etdi şâh-ı Yesrib ü Bathâ

Umûma leyle-i Mi'râc-ı pâkiñ yâdigârıdır
Salât-ı hamsı Mevlâ eyledi bu tûmmete i'tâ

Nevâliyle edip dil seyr-i rahmet ehl-i îmânı
Veliyy-i ni'met add etdi anı dünyâ vü mâfihâ

Hikâyet eyledikde mebhas-ı Mi'râc u minhâcı
Dedi bî'l-ittifâk ashâb âmennâ ve saddaknâ

- 70 Cerâ'et eylemek ta'rîze böyle bahs-i âliye
Hudâ'nın kudret-i ulyâsını etmektir istihzâ
- Bir iş ki nisbet olunmuş ola Bâri Teâlâya
Cesâret eylemez ki anı istib'âd ede dânâ
- Ta'arruz hikmet-i Hallâk'a gafletdir hamâkatdir
Bir ednâ zerrenin halkından âcizken bütün dünyâ
- Şu mevcûdâtı icâd eyleyen Hakkın umûrunda
Su'ûbet anlamak ya küfr-i mutlakdır yâhud sevdâ
- Burâk'ı kuş gibi eflâke tayy ettirse müşkil mi
Kuşa pervâza kudret-bahş olan Hallâk-ı bî-hemtâ
- 75 Zemîn etrafına bir sâniye zarfında dört def'a
Sühûletle eder seyyâle-i berkîyye devr icrâ
- Burâk'a vermeye kâdir değil mi sür'at-i seyri
Bu rütbe sür'ati seyyâleye i'tâ eden Mevlâ
- İşitdim ki demiş bir İsevî bir zât-ı âliye
Muhammed çıkdı kangı nerdübândan göklere âyâ
- Demiş ol zât-ı âlî çıkdı ol bir nerdübândan kim
Urûc etmişdi anıla semâya bir vakit İsâ
- Mukaddem i'tirâz ashâbı derlermiş bu mebhasda
Kabûl eyler mi hark u iltiyâm günbed-i minâ
- 80 Semâvâtın vücûdı emr-i cismî olduğu halde
Anı hark etmege âciz olur mı Hâlk-ı yektâ
- Rasad ashâbı keşf etdikleri yıldızlara şimdi
Bütün itlâk ederler âsumân-ı neyyir-i a'lâ
- Semâda cisme dâir bahse aslâ olmayıp kâil
Demişler ki havâ üzre durur hep encüm-i garrâ
- Ve küllün fi felek* nazmında olan *yesbahûn* lafzı
Şu bahse dâir olan nükteyi eyler sana îmâ

Mahâret kesb edenler fenn-i hey'ette rasadlarla
Demek olur ki ancak bir felekten bahs eder hâlâ

- 85 Nihâyet yok fezâ-yı âlem-i kevne hakikatde
Nasıl tahkîk ile mahlûk eder bu emri istiksâ

Semâvâtın bütün mervî olan ecsâm ü elvânın
Verâ-yı keşfte icâda yok mu kudret-i ulyâ

Teleskop ile yerden göklere temdîd-i rü'yetle
Bilinmez leyle-i mi'râcda meşhûd olan ma'nâ.

İhâta eylemez mahlûkunun ef'âli ahkâmın

Eder mi sırrına mahlûku vâkıf hazret-i Mevlâ

Dilerse böyle yüz bin âlem eyler halk bir demde
Murâd etse cihânı ân-ı vâhidde eder ifnâ

- 90 Hudâ'nın kudret-i ulyâsına nisbet olundukta
Şuûr u kudret-i mahlûk olur nâ-bûd u nâ-peydâ

*Celâleddin-i Rûmî Mesnevi'*sinde buyurmuş ki
Zemîn ü âsmânı bilmelisin şöyle bir elma

O elma hâsıl olmuş kudret-i Hakk'ın nihâlinde
Senin cismin anın içinde farz et bir böcek- âsâ

Ağacın bâğbânında olan efâl ü ahkâmı
Ne mümkündür ki etsin ol böcek tetkîk ü istinbâ

Cünûniyyetten özge vech-i manâyı değil şâmil
Tabîattan nümâyân oldu demek âlem-i dünyâ

- 95 Demiş bir dehri yoktur intihâsi işbu devrânın
Tabî'at iktizâsıyla döner dünyâ vü mâfihâ

Dilinde âlemin efsâne-i mevhûmedir cümle
Makâlât-ı cahîm ü iddiâ-yı cennet ü ukbâ

Hamâkatdır ki zevk-i âlemi terk eyleyip âdem
Kıyâmet var deyu dâr-ı mucâzât eyleye hülyâ

Bu saçma sözleri bir ehl-i dîn andan işitdikde
Cevâben eyledi âfideki reddiyyeyi i'tâ

Hamâkatden mazarrat hâsıl olmaz intihâsında
Sahîh olsa eger dehrîlerin ettikleri da'vâ

100 Ya öyle olmayıp da söz olursa ehl-i îmânın
Kıyâmetde ne halt etse gerekdir dehrî-i rüsvâ

Taalluk etse fermân-ı celîli Hazret-i Hakk'ın
Olur zerre felekler zerreler eflâkden a'lâ

İrade eylese zât-ı azîmü'ş-şân-ı Sübhânî
Biter âteş içinde gülsitân-âsâ gül-i hamrâ

Ne a'lâ söylemiş bu mısraı vaktiyle bir kâmil
“Hudâ kâdirdir eyler seng-i hârâdan güher peydâ”

Bu rütbe kudret-i ulyâ ki vardır zât-ı Bârî' de
Hatâdır mebhas-i mi'râca ta'rîz eylemek icrâ

105 Taarruz ihtirâ' cennet ü tûbâ vü nîrâna
Hamâkat olduğunda şübhe etmez âkıl u dânâ

Havâ üstünde ecrâmı muallak durduran zâta
Bir iş mi arşın altında yaratsa cennet ü tubâ

Cahîmi yerlerin altında îcâd etse müşkil mi
Zemînin merkezinde âteşi halk eyleyen Mevlâ

Yedi kat yerlere ta'rîz eden bî-derk ü iz'ârın
Gülünç olmaz mı erbâb-ı kemâle ettiği da'vâ

Bilinmez yerde altı kat zemîn halkından âciz mi
Şu arz u kâinâtı halk eden Hallâk-ı bî-hemtâ

110 Resûl-i kibriyânın şân-ı mi'râc-ı şerîfnde
Ne ta'rîze tesâdüf eylese şu ümmet-i beyzâ

Hudânın iktidârın arz ile iskâta kâdirdir
Bizim îmânımız var Hakk'a *âmennâ ve soddaknâ*

Utandırma Saîd-i âsîyi ferdâ-yı mahşerde
Perîşân-rûzgârım ma'siyetkârım Hudâvendâ

Elimde sadece bir hüccet-i îmân kalmıştır
Bütün evrâk-ı a'mâl-i sevâbım eyledim ifnâ

Zebânım ki kusûr u cürmümü ikrâr eder dâim
Revâ mı lâl ola âhir nefesde ey kerem-fermâ

115 Ben ol âsî kulum ki defter-i ömrüm derûnunda
Sevâb ıtlâkına şâyeste bir harf etmedim imlâ

Olunsa bendeki cürm ü hatâ îhsânına nisbet
Olur nefstî'l-emirde zerre-i nâçîzden ednâ

Buyurmuşsun kelâm-ı müstetâbında *felâ tenhar*
Salâdır varsa çıksın ben gibi bir sâil-i rûsvâ

Habîb'in bendesidir abd-i âcizdir perîşandır
Dahîlindir Saîd ey Hâlik-i dünyâ vü mâ fihâ

Hemîşe tâ ki eflâk olıcak encüm ile memlû
Habîb'in rûhuna benden ola teslîm-i *lâ yuhsâ*